

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان شناسی و زبان انگلیسی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته زبان شناسی همگانی

عنوان پایان نامه

بررسی جامع شناسی گوناگونی گویش مشهدی براساس

متغیرهای سن، طبقه اجتماعی و جنسیت

مؤلف : مهناز زارعی

استاد راهنما : دکتر محمدرضا پهلوان نژاد

استاد داور : دکتر پرمون

تاریخ دفاع : شهریور ماه ۸۶

کلید واژه ها

جامعه شناسی زبان، تنوع، متغیر، گویش، متغیرهای اجتماعی، طبقه اجتماعی، سن، جنس

اهداف پژوهش

اهداف مورد بررسی در این پژوهش عبارتند از:

الف - بررسی متغیرهای گفتار

ب - بررسی تاثیر متغیرهای اجتماعی بر گفتار

ج - میزان تاثیرپذیری گویش مشهدی از گویش معیار

ارائه فرضیه

الف - جامعه زبانی در قشرخانم ها در مشهد از گویش معیار و رسمی تاثیرپذیری می کنند.

ب - خانم های گویشور نسل جدید مشهد در رابطه با قواعد واجی ، نحوی و ساخت واژه ای

از گویش معیار پذیرفته اند.

ج - میان میزان تاثیرپذیری از گویش معیار و افزایش سن گویشوران مشهدی رابطه معکوس

وجود دارد.

د - میان میزان تاثیرپذیری از گویش معیار و افزایش طبقه اجتماعی گویشوران مشهدی رابطه

مستقیم وجود دارد.

موضوع پژوهش

زبان مانند سایر رفتارهای اجتماعی از عوامل اجتماعی صورت می پذیرد و یا بر آن تاثیر می نهد.

عوامل اجتماعی از قبیل سن، جنسیت، نژاد، مذهب و از همه مهمتر طبقه اجتماعی، زبان را همگن می سازند این ناهمگنی، نهایتاً به تغییر زبان منتهی می شود. دراین پژوهش به سن، طبقه اجتماعی و جنسیت به منزله سه عامل اجتماعی موثر در ایجاد تنوع و دگرگونی زبان پرداخته می شود. بدین منظور سخنگویان خانمی که تنوع در دو متغیر اجتماعی سن و طبقه اجتماعی را دارند انتخاب می شوند و نحوه توزیع متغیرهای زبانی میان دو گروه سنی نوجوان و بزرگسال در سه طبقه اجتماعی بالا، متوسط و پایین مورد بررسی قرار می گیرد.

روش انجام پژوهش

پس از گردآوری دیدگاههای نظری به روش کتابخانه ای، گفتار محاوره ای در گروه سنی (نوجوان و بزرگسال) از سه طبقه اجتماعی (بالا، متوسط و پایین) ثبت و ضبط گردیده و پس از واج نویسی، روند تغییرات آوایی و واژگانی مورد بررسی قرار گرفته اند.

قلمرو پژوهشی

در این پژوهش داده ها به روش مصاحبه گردآوری شده اند. نتایج بدست آمده از این بررسی حاصل کسب اطلاعات جمع آوری شده از ۶۰ سخنگوی خانم مشهدی در شهر مشهد می باشد. لازم به یادآوری است که انتخاب این افراد به طور تصادفی بوده است و این تعداد ۳۰ سخنگو نوجوان (۱۲ تا ۱۶ سال) و ۳۰ سخنگو بزرگسال (۲۰ تا ۶۰ سال) بوده اند.

محدودیت های پژوهشی

علیرغم تلاش برای طبیعی نشان دادن شرایط مصاحبه، نمی توان انتظار داشت که گفتارهای تولید شده توسط شخص سخنگو عیناً شبیه همان گفتارهایی است که وی در شرایط کاملاً واقعی تولید می کند. از طرفی با توجه به تعدد سئوالهای مصاحبه، مصاحبه شوند وقت و دقت کافی در پاسخگویی به سئوالات از خود نشان نداده است. از طرفی امکان دسترسی به کتب جدید خارجی و منابع کتابخانه ای آن طور که باید فراهم نبوده است.

پیشینه ی پژوهش

تحقیقی مشابه به این تحقیق در این زمینه در شهر مشهد تاکنون انجام نشده است.

در این بررسی کوشیده ایم تا آنچه را که جامعه شناسان زبان در مورد تاثیر عوامل فرازبانی بر زبان مطرح کرده اند را به طور عملی در جامعه زبانی شهر مشهد پیاده کنیم. در این راه از نتایج مطالعات قبلی در این زمینه نیز بهره برده ایم.

اهمیت پژوهش

بررسی ناهمگنی موجود در زبان ها شاید جالب ترین بخش پژوهش های زبان شناسی باشد. بررسی و توصیف گویش مشهد با در نظر گرفتن دو متغیر اجتماعی سن و طبقه اجتماعی موضوعی جدید می باشد. بنابراین پژوهش حاضر می تواند با داده هایی از طبقات مختلف اجتماعی و گروه های سنی مختلف، تغییرات گویشی مشهد و تاثیر عوامل گوناگون در این گویش را مشخص سازد.

نتیجه گیری و ارزیابی فرضیه ها

- پس از بررسی و تحلیل داده ها از گروه های مورد نظر نتایج زیر حاصل شد :
- الف - تاثیرپذیری جامعه زبانی خانم ها از گویش فارسی معیار در شهر مشهد
  - ب - ناهمگنی در گفتار گویشوران خانم مشهد
  - ج - رابطه متقابل طبقه اجتماعی و سن و متغیرهای زبانی در گویش مشهدی
  - د- وجود رابطه مستقیم میان افزایش طبقه اجتماعی گویشوران مشهدی و میزان تاثیرپذیری از گویش معیار

ر - وجود رابطه معکوس میان افزایش سن گویشوران مشهدی و میزان تاثیرپذیری از گویش معیار

به این ترتیب، دو عامل سد و طبقه اجتماعی در ایجاد ناهمگنی در گفتار گویشوران خانم مشهدی موثر می باشند و سبب فاصله گرفتن گویش مشهدی از گویش فارسی معیار شده اند. نتایج این بررسی بر فرضیه های ارائه شده صحت گذاشتند.

پیشنهادها

روشن است که عوامل موثر بر گوناگونی های زبانی در همین دو مورد خلاصه نمی شود و موارد دیگری نیز هستند که هر یک تحقیق جداگانه ای می طلبند. این گونه بررسی ها می تواند برای درک سیر احتمالی تحول زبان فارسی مفید واقع گردد و از طرفی می تواند بیانگر تحولات زبانی در گذر از دو یا سه نسل باشد.

فصل اول

کلیات پژوهش

مقدمه

عنوان این پایان نامه " بررسی جامعه شناختی گوناگونی گویش مشهدی بر اساس متغیرهای سن ، طبقه اجتماعی و جنسیت " می باشد .

گویش شناسی بعنوان یکی از شاخه های علم بررسی زبان سابقه دیرینه ای دارد . این رشته در طول تاریخ خود همگام با تنوع دیدگاه ها در علم زبانشناسی تحولات زیادی پذیرفته است . گویش شناسی به طور سنتی در ذهن شنونده بررسی آن گونه زبانی خاص را متبادر می سازد که در روستا کاربرد دارد ، غیر معیار ، کم وجهه ، محدود و فاقد صورتهای نوشتاری . واژه گویش^۱ به گونه زبانی ، که زیر شاخه یک زبان معیار و دارای وجهه اجتماعی و تنوع واژگانی و گستردگی ساختاری است نیز اطلاق می شود . بنابراین ، بررسی گویش جذابیت و اهمیت زیادی برای زبان شناسان داشته است . [۹ : ۴۱]

بطور کلی از زمانی که انسان به زندگی اجتماعی روی آورده ، نیاز به یک نظام ارتباطی احساس شده است . اما این نظام ارتباطی شکل ثابتی نداشته و در طول سالیان متمادی دچار تغییر و تحولاتی شده است و شکل کامل تری پیدا کرده است . از نیمه دوم دهه شصت ، این عقیده گسترش یافت که ناهمگنی در ون یک زبان در واقع " هنجار زبانی " است و گونه های زبانی باید مورد توجه قرار گیرند . کارهای ویلیام لایب^۲ زبان شناس آمریکایی و پیروان او نشان داد که ناهمگنی زبانی در واقع با اصل نظم زبانی در تضاد نیست و در واقع ناهمگنی زبانی منظم است ، چه این ناهمگنی نزد یک سخنگوی واحد باشد و چه در یک جامعه زبانی .

1- Dialect
2- labov,w

او و پیروانش قوانین متغیرها را پیشنهاد کردند. قوانینی که بر اساس وضعیت های متنوع زبانی و فرازبانی مانند طبقه اجتماعی، جنس، سن، سبک و مانند اینها می توانست امکانات مختلفی را بدست دهد. به چنین شیوه ای که سعی بر ارتباط مقداری گونه های مختلف با موقعیت های متنوع دارد، اصطلاحاً شیوه مقداری¹ نام نهادند.

به طور کلی بررسی تنوعات زبانی در دو بعد افقی و عمودی صورت می پذیرد. در بعد افقی تنوعات جغرافیایی زبان در مناطق مختلف و در بعد عمودی تنوعات اجتماعی زبان در یک منطقه معین مورد بررسی قرار میگیرد. بنابراین زبان ها پدیده یکدست و یکنواخت نمی باشند و دارای تنوع و دگرگونی درونی می باشند. هر زبان دارای گونه های فردی، اجتماعی و جغرافیایی مختلفی است که توسط افراد در موقعیت های مختلف و در مناطق جغرافیایی مختلف بکار گرفته می شود. گوناگونی های موجود در زبان در قالب متغیرهای زبانی ظاهر می شوند و این متغیرهای زبانی توزیع طبقاتی و جغرافیایی پیدا می کنند. از میان عواملی که در روند پیدایش تکامل زبان تاثیر داشته اند، نقش عوامل اجتماعی از همه مشهودتر است. از این رو رابطه برخی از عوامل اجتماعی نظیر سن، میزان تحصیلات، طبقه اجتماعی، نژاد، جنس، شغل و غیره با زبان و نقش این عوامل در گوناگونی های زبان مورد نظر زبان شناسان قرار گرفت. به طور کلی "زبان شناسی" به مطالعه ساخت زبان در سطوح مختلف میپردازد بدون آنکه عوامل اجتماعی را در این بررسی دخالت دهد، و بررسی زبان در بافت اجتماعی - فرهنگی آن، موضوع یکی از شاخه های این علم، یعنی "جامعه شناسی زبان" یا "زبان شناسی اجتماعی" است.

طبق بررسی های جامعه شناسان زبان، میان رفتار زبانی افراد و طبقه اجتماعی آنها رابطه وجود دارد، به طوری که هر طبقه اجتماعی ویژگی های آوایی، واژگانی و دستوری معینی را بکار می برند. از جمله عوامل دیگری که در گوناگونی های زبانی سهیم است می توان از سن گویندگان نام برد. اعضای یک جامعه زبانی در سنین مختلف رفتارهای زبانی مختلفی را از خود ارائه می دهند. همانطور که ملاحظه شد زبان به شکل گونه های متفاوتی وجود دارد و حتی اشخاص هم در بکارگیری این گونه ها در موقعیت های مختلف متفاوتند و نیز عوامل گوناگون زبانی و فرازبانی در تغییر و دگرگونی زبان سهیمند. با توجه به گستردگی و تنوع بحث دگرگونی زبان، در این پژوهش سعی بر این است تا تاثیر دو عامل غیر زبانی طبقه اجتماعی و سن در بین خانم های گویشور شهر مشهد در گویش

مشهدی مورد بررسی قرار گیرد و بررسی شود که این عوامل تا چه اندازه در فاصله گرفتن گویش مشهدی از گویش معیار سهیمند .

محتوای این پایان نامه را می توان به دو بخش نظری و عملی تقسیم کرد . در فصل نخست ، اطلاعاتی در زمینه کلیات پژوهش شامل : مفاهیم بنیادی ، سؤالات پژوهش ، ارائه فرضیه ، موضوع پژوهش ، اهداف پژوهش ، روش انجام پژوهش ، قلمرو پژوهش ، محدودیت های پژوهش ، اهمیت پژوهش و بالاخره طیف علاقمندان می باشد .

در فصل دوم ملاحظات نظری نگارنده شامل توضیحاتی پیرامون خصلت اجتماعی زبان ، پیوند ناگسستنی زبان و جامعه و نیز رابطه عوامل زبانی با عوامل غیر زبانی و اجتماعی می باشد . در همین رابطه ، دو دیدگاه مخالف زبان شناسان سنتی و زبان شناسان اجتماعی مورد بررسی قرار می گیرد . همچنین این فصل شامل مطالبی پیرامون وجود گوناگونی های زبان در جوامع گوناگون و تاثیر عوامل مختلف زبانی و غیر زبانی در بوجود آمدن این گوناگونی ها می باشد . همچنین نظرات مختلف زبان شناسان در رابطه با تعریف هر یک از انواع گوناگونی های زبانی مورد بحث قرار میگیرد . در فصل سوم مروری نیز به پیشینه پژوهش خواهیم داشت .

فصل چهارم حاصل مطالعات میدانی نگارنده می باشد . از میان عوامل مؤثر بر گوناگونی های زبانی که در فصل دوم ارائه شد ، عوامل سن و طبقه اجتماعی برگزیده شده و میزان تاثیر آن بر گفتار خانم های گویشور مشهدی در دو گروه سنی نوجوان و بزرگسال و سه طبقه اجتماعی بالا ، متوسط و پایین مورد بررسی قرار می گیرد . برای این منظور ، کار عملی با ثبت و ضبط داده ها از گروه های فوق آغاز شده و سپس کلیه داده ها واج نویسی شده اند . بعد از مرحله گردآوری داده ها نوبت به تحلیل داده ها می رسد . از آنجا که گفتار هر فرد شامل سطوح گوناگون آوایی ، واژگانی و نحوی می باشد ، به منظور پی بردن به میزان تاثیر سن و طبقه اجتماعی بر گفتار این گروه ها ، باید این تاثیر در سطوح گوناگون بررسی شوند . البته در سطح نحوی تغییرات قابل ملاحظه ای مشاهده نمی شود ، از اینرو تحلیل داده ها در این پایان نامه در دو سطح آوایی و واژگانی صورت گرفته است . بحث و نتیجه گیری کلی هم در فصل پنجم تنظیم شده است .

۱- ۱ مفاهیم کلیدی

زبان شناسی اجتماعی^۱ : جامعه شناسی زبان به مطالعه پیرامون زبان ، عوامل اجتماعی و ارتباط متقابل آنها با زبان می پردازد . [۱۵ : ۱۴]

تنوع^۲ : زبان ها پدیده هایی یکپارچه نیستند و هر زبانی دارای تنوع و دگرگونی های درونی است . هر زبان دارای گونه های فردی ، محلی و اجتماعی متفاوتی است که بوسیله افراد و گروه های اجتماعی گوناگون در مناطق جغرافیایی مختلف و در موقعیت های اجتماعی متفاوت به کار گرفته می شوند. [۱۲۹ : ۱۴]

متغیر^۳ : گوناگونی های موجود در زبان در قالب متغیرهای زبانی ظاهر میشوند . [۵۸ : ۹]

گوش^۴ : برای تشخیص زبان و گوش از یکدیگر ، به طور کلی از دو گروه معیارهای زبانی و غیرزبانی (سیاسی، فرهنگی، جغرافیایی و...) استفاده می شود، اما این معیارها مطلق نیستند. مهمترین و معمول ترین معیار زبان شناختی برای تشخیص زبان از گوش، معیار فهم پذیری متقابل است. مطابق این معیار ، اگر گویندگان دو گونه زبانی ، بدون هیچ گونه آزمایش آگاهانه ، بتوانند با یکدیگر ارتباط برقرار کنند، می توان آن دو گونه را گوش های یک زبان واحد دانست. [۱۴ : ۱۳۴-۱۳۳]

متغیرهای اجتماعی^۵ : دو شخص که در یک ناحیه جغرافیایی واحد زندگی می کنند ، بنابر شماری از عوامل اجتماعی نظیر ، طبقه اجتماعی ، سن ، جنس ، شغل و ... به گونه های متفاوتی صحبت می کنند . [۱۹۰ : ۲۶]

طبقه اجتماعی^۶ : گروهی از اعضای یک جامعه که دارای ویژگی های اقتصادی - اجتماعی مشابهی هستند ، یک طبقه اجتماعی به شمار می آیند . [۵۳ : ۶]

-
- 1- Sociology of language
  - 2- Variety
  - 3- Variable
  - 4- Dialect
  - 5- Social Variables
  - 6- Social Class

جنس^۱ : از آنجایی که زنان و مردان نقش های اجتماعی کاملاً یکسانی بر عهده ندارند ، الگوهای رفتاری متفاوتی نیز از آنها انتظار می رود. بنابراین جنسیت به عنوان یک عامل اجتماعی تاثیرگذار بر رفتار زبانی مورد بررسی قرار می گیرد. [۶ : ۱۱۷]

سن^۲ : عاملی دیگر در پیدایش گوناگونی ها و تنوعات زبانی در سطح یک جامعه ، سن گویندگان زبان می باشد . اعضای یک جامعه زبانی در سنین مختلف ، رفتار زبانی متفاوتی را از خود نشان می دهند . [۱۴ : ۱۷۷]

۲-۱ سوالات پژوهش

سوالات مورد نظر در این پژوهش عبارتند از :

۱- آیا گویشوران نسل جدید شهر مشهد با توجه به طبقه اجتماعی در کاربرد قواعد واجی این گویش از فارسی معیار تاثیر پذیرفته اند ؟

۲- آیا گویشوران نسل جدید شهر مشهد با توجه به طبقه اجتماعی در کاربرد قواعد نحوی و ساخت واژه ای از فارسی معیار تاثیر پذیرفته اند ؟

۳- در صورت بلی بودن پرسش های بالا ، آیا میان میزان تاثیرپذیری از گویش معیار و سن رابطه وجود دارد ؟

۴- در صورت بلی بودن پرسش های بالا ، آیا میان تاثیرپذیری از گویش معیار و طبقه اجتماعی رابطه وجود دارد ؟

۳-۱ ارائه فرضیه

فرضیه های ارائه شده در این پژوهش به عبارت زیرند :

۱- خانمهای گویشور نسل جدید شهر مشهد در رابطه با قواعد واجی از گویش معیار تاثیر پذیرفته اند.

۲- خانمهای گویشور نسل جدید شهر مشهد در رابطه با قواعد نحوی و ساخت واژه ای از گویش معیار تاثیر پذیرفته اند .

۳- میان میزان تاثیرپذیری از گویش معیار و افزایش سن گویشوران مشهدی رابطه معکوس وجود دارد .

۴- میان میزان تاثیرپذیری از گویش معیار و افزایش طبقه اجتماعی گویشوران مشهدی رابطه مستقیم وجود دارد .

۴-۱ موضوع پژوهش

زبان ، رفتاری اجتماعی است به قدمت تشکیل نخستین جوامع بشری . این پدیده پیچیده ، برخاسته از فرهنگ، ارزش ها و باورها ، به جهت برآورده ساختن نخستین خواسته های بشر که همان ایجاد ارتباط است، ابداع شده و به کار می رود . بنابراین ، زبان نیز مانند سایر رفتارهای اجتماعی از عوامل اجتماعی تاثیر می پذیرد و یا بر آن تاثیر می نهد . عوامل اجتماعی از قبیل سن ، جنسیت ، نژاد ، مذهب و از همه مهمتر طبقه اجتماعی ، زبان را ناهمگن می سازد و این ناهمگنی ، نهایتا به تغییر زبان منتهی می شود . در این پژوهش به سن ، طبقه اجتماعی و جنسیت به منزله سه عامل اجتماعی مؤثر در ایجاد تنوع و دگرگونی زبان پرداخته می شود لذا بدین منظور متغیرهای اجتماعی دیگر نظیر شغل ، نژاد ، مذهب و سطح تحصیلات و ... ثابت نگاه داشته می شوند و سخنگویان خانمی که تنوع در دو متغیر اجتماعی سن و طبقه اجتماعی را دارند انتخاب می شوند و نحوه توزیع متغیرهای زبانی میان دو گروه سنی نوجوان و بزرگسال در سه طبقه اجتماعی بالا ، متوسط و پایین مورد بررسی قرار می گیرد .

۴-۱ اهداف پژوهش

اهداف مورد بررسی در این پژوهش عبارتند از :

الف : بررسی متغیرهای گفتار

ب : بررسی تاثیر متغیرهای اجتماعی بر گفتار

ج : میزان تاثیرپذیری گویش مشهدی از گویش معیار

۱-۶ روش انجام پژوهش

هرچندکه مطالب نظری در حوزه جامعه‌شناسی زبان نسبتاً محدودند، اما تا همین مطالعات نظری بصورت کاربردی محک زده نشوند، اعتبار و کارایی آنها سنجیده نخواهد شد از طرفی بررسی‌های تحلیلی و کاربردی متون نظری در این بررسی‌ها می‌توانند راه را برای نظریه‌پردازی‌های بعدی هموار سازد.

به این ترتیب از عوامل اجتماعی مختلف تاثیرگذار بر گوناگونی زبان، سه عامل جنسیت، سن و طبقه اجتماعی برگزیده شده و میزان تاثیرگذاری این عوامل در رفتار زبانی دو گروه سنی نوجوان و بزرگسال مورد بررسی قرار گرفته است.

۱-۶-۱ گردآوری داده‌ها

پس از گردآوری دیدگاه‌های نظری به روش کتابخانه‌ای، گفتار محاوره‌ای دو گروه سنی نوجوان و بزرگسال از سه طبقه اجتماعی (بالا، متوسط و پایین) ثبت و ضبط گردید. لازم به ذکر است که گویشوران همه از جنس زن و بطور تصادفی انتخاب شده‌اند.

بنابراین داده‌هایی که در این تحقیق به آنها اشاره می‌کنیم، مجموعه مصاحبه‌هایی است که توسط نگارنده در شهر مشهد بر روی نوار ضبط شده است.

۱-۶-۲ روش تحلیل داده‌ها

همانطور که قبلاً ذکر شد ویژگی‌های زبانی مربوط به سن، جنس و طبقه اجتماعی درسه طبقه آوایی، واژگانی و نحوی قابل بحث و بررسی‌اند. لذا پس از جمع‌آوری داده‌ها از گروه‌های مربوطه کار تحلیل آغاز میشود. ابتدا داده‌های فوق‌الذکر نویسی شده و پس از آن روند تغییرات آوایی، واژگانی و نحوی با گروه‌های شاهد مورد بررسی قرار می‌گیرد. پس از مشخص کردن تغییرات آوایی، واژگانی و نحوی در گفتار گروه‌های ذکر شده، نسبت این تغییرات با متغیرهای سن، جنس و طبقه اجتماعی را تعیین میکنیم.

۷-۱ قلمرو پژوهش

برای اینکه بدانیم تاثیر متغیرهای اجتماعی سن و طبقه اجتماعی بر گفتار چیست ، به بررسی هایی نیاز داریم که در آنها دیگر متغیرهای اجتماعی نظیر سطح تحصیلات ، شغل ، مذهب ، نژاد ، و جنسیت ثابت نگاه داشته می شوند . بنابراین ما سخنگویانی را برگزیدیم که تنوع در دو متغیر اجتماعی سن و طبقه اجتماعی را دارند . ما تنها دو گروه سنی را متمایز ساختیم : گروه سنی نوجوان بین ۱۲ تا ۱۶ سال و گروه سنی بزرگسال بین ۲۰ تا ۶۰ سال . همین طور سه طبقه اجتماعی (بالا ، متوسط و پایین) را نیز متمایز کردیم .

در این پژوهش داده های ما به پیروی از الگوی مورد استفاده لابیو (۱۹۷۲) و ترادگیل (۱۹۷۴) از طریق مصاحبه بوده است . نتایج بدست آمده از این بررسی حاصل کسب اطلاعات جمع آوری شده از ۶۰ سخنگوی خانم مشهدی می باشد . از این تعداد ۳۰ سخنگو نوجوان و ۳۰ سخنگو بزرگسال می باشند .

در انجام این هدف از یک پرسشنامه که حاوی اطلاعات زبانی میباشد و در بخش ضمیمه همین پژوهش آورده شده استفاده گردیده است . نمونه گیری به روش خوشه ای انجام می شود و از هر گروه سنی و طبقه اجتماعی به طور تصادفی افراد انتخاب می شوند و پس از ثبت و ضبط گفتارهای افراد ، تغییرات زبانی مشخص می شوند و نسبت این تغییرات با دو متغیر سن و طبقه اجتماعی را تعیین می کنیم و علل و عوامل مؤثر بر این تغییرات بر اساس داده های جمع آوری شده ارائه می گردد .

۸-۱ محدودیت های پژوهش

با توجه به گستردگی و تنوع بحث پیرامون دگرگونی و تغییر زبانی ، در این تحقیق سعی بر این است تا تاثیر عوامل غیر زبانی سن و طبقه اجتماعی در گویش شهر مشهد مورد بررسی قرار گیرد . علیرغم تلاش برای طبیعی نشان دادن شرایط مصاحبه ، نمی توان انتظار داشت که گفتارهای تولید شده توسط شخص سخنگو عینا شبیه همان گفتارهایی است که وی در شرایط کاملا واقعی تولید می کند . بنابراین نمی توانیم ادعا کنیم که متغیر موقعیت را توانسته ایم ثابت نگاه داریم . از طرفی با توجه به تعدد سؤالهای مصاحبه ، مصاحبه شونده وقت و دقت کافی در

پاسخگویی به سؤالات از خود نشان نداده است . از طرفی امکان دسترسی به کتب جدید خارجی و منابع کتابخانه ای آن طور که باید و شاید مهیا نبوده است .

۹-۱ اهمیت پژوهش

بررسی ناهمگنی موجود در زبانها در قالب متغیرهای زبانی را شاید بتوان جالبترین بخش پژوهش‌های زبان‌شناسی به حساب آورد . نظم حقیقی الگوهای زبانی را در واقع تنها می‌توان در گفتار سخنگویان و در جامعه زبانی و در قالب تغییرات در حال پیشرفت مشاهده کرد . هر متغیر زبانی را می‌توان مرحله ای در تغییر یک عنصر زبانی یا به عبارتی تغییر یک قاعده زبانی به قاعده دیگر به حساب آورد . بررسی و توصیف گویش مشهد با در نظر گرفتن دو متغیر اجتماعی سن و طبقه اجتماعی موضوعی جدید می‌باشد . بنابراین پژوهش حاضر می‌تواند با داده‌هایی از طبقات مختلف اجتماعی و گروه‌های سنی مختلف ، تغییرات گویشی مشهد و تاثیر عوامل گوناگون در این گویش را مشخص سازد . یکسان سازی لهجه ای و کنار رفتن تدریجی لهجه‌ها نیز در صورت تایید می‌تواند موضوعی در خور توجه باشد .

۱۰-۱ طیف علاقمندان

نتایج این پژوهش می‌تواند مورد توجه و استفاده دانشجویان ، اساتید و علاقمندان به رشته زبان‌شناسی قرار گیرد . از طرفی پژوهشگران فرهنگستان زبان نیز از دیگر افرادی هستند که استفاده از نتایج این بررسی در کنار سایر منابع می‌تواند آنها را در دستیابی به اهدافشان یاری رساند .

فصل دوم

ملاحظات نظری

و

بررسی دیدگاه ها

۲-۱ زبان و جامعه

زبان وسیله صوتی منظمی است که انسان برای ارتباط با هم‌نوع خود بکار می‌برد. این وسیله که خاص انسان است در میان نوع بشر عمومی است و اساس و آغاز آن نامشخص است. تاریخ پیدایش زبان را در زندگی بشر نمی‌توان تعیین کرد. ولی مردم شناسان آن را بین پانصد هزار تا یک میلیون سال پیش تخمین می‌زنند. بنابراین زبان پدیده‌ای است کهن. زبان وسیله ارتباط میان افراد جامعه است. زبان وسیله‌ای است که میتواند افراد جامعه را به هم پیوند داده و در نتیجه یک گروه اجتماعی بوجود آورد. به بیان دیگر زبان مهمترین نهاد اجتماعی است. اگر زبان از جامعه انسانی گرفته شود، چرخ اجتماع از حرکت باز می‌ایستد. جامعه زبانی از هم گسیخته می‌شود، تمدن و فرهنگ نابود میشود و جامعه از هم فرو می‌پاشد. زبان آنقدر با زندگی اجتماعی ما عجین شده است که تصور اجتماع بدون زبان غیر ممکن است و همین امر سبب میشود تا ما وجود زبان را بدیهی فرض کنیم. [۳: ۲۷-۲۵]

همه انسانها از دوران کودکی بر زبانی تسلط پیدا می‌کنند و آن را بکار می‌بندند. بنابراین همگان آن را پدیده پیش پا افتاده در نظر می‌گیرند که شامل تعدادی واژه و چند قاعده است. اما زبان نظامی است پیچیده، انتزاعی و بی‌نهایت زایا. [۱۲: ۱۸] زبان دستگاهی ست نظام یافته از علائم آوایی که ارزش آنها توسط اجتماع تعیین می‌شود و گوینده و شنونده برای ایجاد ارتباط بین خود از ارزش قراردادی این علائم استفاده می‌کنند. [۳: ۱۴]

زبان منعکس کننده اجتماع می‌باشد به عبارتی دیگر زبان آئینه‌ای از جامعه است. بدین ترتیب می‌توان با مطالعه زبان به جوهره اجتماع و رفتار اجتماعی دست یافت. زبان علاوه بر اینکه وسیله‌ای برای بیان معنا می‌باشد به عنوان یک ابزار برای تعیین هویت اجتماعی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

به اعتقاد فیشمن^۱ زبان بازتابی از اجتماع می باشد و خصوصیات مختلف زبان بازتابی از انواع مختلف جوامع

می باشد . [۲۳۸ : ۲۳۲ - ۲۳۲]

کلیه افرادی که در یک جامعه زبانی زندگی می کنند برای برقراری ارتباط از زبان مشترکی استفاده می کنند. این خصلت اجتماعی زبان تاحدی است که درحقیقت میتوان گفت که زبان به خصوص واژگان زبان منعکس کننده کلیه پدیده های مختلف اجتماعی ، فرهنگی جامعه می باشند . بنابراین می توان یک رابطه میان زبان و جامعه

فرض کرد . [۱۴ : ۵ - ۴]

در هر جامعه گفتاری گونه های مختلف زبانی به چشم می خورد که هر یک از این گونه ها نقش متفاوتی را از یکدیگر ایفا می کنند . در بعضی مواقع گونه ها ممکن است نشان دهنده موقعیت شغلی مختلف باشند که در این صورت این گونه ها شامل واژگان و تلفظ خاص خود می باشند . همچنین بعضی از گونه های زبانی در یک جامعه گفتاری نشان دهنده موقعیت اجتماعی ، نژادی ، اقتصادی و یا آموزشی می باشند . بنابراین یک جامعه گفتاری مجهز به یک گنجینه زبانی است که شامل گونه های مختلف زبانی می باشد . این گنجینه زبانی شامل گونه های مختلف اجتماعی ، شغلی و جغرافیایی می باشد .

بنابراین جامعه شناسی زبان شامل مطالعه مشخصه های گونه های زبانی و کاربرد آنها و مشخصه های گویشوران آنها می باشد . در حقیقت جامعه شناسی زبان ارتباط میان دو جنبه از رفتار انسان را یعنی استفاده از زبان و ساخت اجتماعی رفتار را مورد بررسی قرار میدهد . [۱۸ : ۷ - ۴]

میان زبان و جامعه روابط پیچیده ای جاری است . این روابط چندی است که توجه پژوهشگران ، خصوصا جامعه شناسان زبان را به خود معطوف ساخته است . در حقیقت به سختی می توان مطالعه و بررسی جامع زبانی را یافت که کلا از بررسی تاریخی ، توزیع اجتماعی ، منطقه ای و فرهنگی جدا باشد . بررسی زبان که بدون توجه به بافت اجتماعی آن باشد به ناچار منجر به حذف برخی از جنبه های پیچیده تر و جالبتر آن و از دست رفتن فرصت هایی برای پیشرفت های نظری زیاده تر می گردد . جدا انگاشتن ساختار زبانی و ساختار اجتماعی به عنوان نظامی مستقل ، دیدگاه زبانشناسانی چون چامسکی است . دیدگاه اگر رابطه ای میان جامعه و زبان وجود داشته باشد حتی

اگردانش ما از این رابطه کامل باشد، تلاشهای کنونی برای توصیف زبان با تاکید بر این رابطه، ابتدایی و بی ثمر است. [۲۴: ۱۱]

تمام جامعه شناسان زبان بر این عقیده اند که زبان در درجه اول پدیده ای است اجتماعی و میان زبان و جامعه پیوندی تنگاتنگ و ناگسسته وجود دارد (لباوا^۱ ۱۹۶۶، گومپروز^۲ ۱۹۷۲، هایمز^۳ ۱۹۷۲، تراگیل^۴ ۱۹۸۳ هادسن^۵ ۱۹۹۰، مدرسی ۱۳۶۸) بنابراین یکی از اهداف جامعه شناسان زبان باید این باشد که با ارائه شواهدی نشان دهند که بین ساختار اجتماعی و ساختار زبانی همبستگی نزدیک وجود دارد. تراگیل اظهار میدارد که دو جنبه از رفتار زبانی از نقطه نظر اجتماعی از اهمیت ویژه ای برخوردار است: یکی نقش زبان در ایجاد ارتباط اجتماعی و دیگر نقش زبان در دادن اطلاعاتی در مورد زمینه اجتماعی فرد، وی اضافه می کند که این دو جنبه از رفتار زبانی بیانگر این واقعیت است که رابطه تنگاتنگ و متقابلی بین زبان و جامعه وجود دارد. پس چون زبان پدیده و رفتاری اجتماعی است در نظر گرفتن پارامترهای اجتماعی در مطالعات زبانشناختی ضروری می باشد. به عنوان مثال اگر نحوه کاربرد ضمائر شخصی و صورتهای خطاب را به دقت مورد مطالعه قرار دهیم، متوجه خواهیم شد که در انتخاب آنها یک رشته عوامل اجتماعی و غیر زبانی از قبیل سن، جنس، موقعیت اجتماعی، شغل، میزان تحصیلات و همچنین نوع رابطه افراد و ... دخیل می باشند. به بیانی دیگر انتخاب و کاربرد ضمیر یا صورت خطاب خاصی میتواند بازگوکننده موقعیت اجتماعی گوینده و مخاطب و نوع رابطه آنها باشد. [۱۳: ۴۱-۴۰]

هلیدی^۶ معتقد است که زبان بطور مستقیم انعکاسی از جامعه زبانی است که فرد آن را برای زندگی خود مورد استفاده قرار می دهد. به بیان دیگر جامعه به زبان آن گونه که هست شکل می دهد. به عقیده وی زبان باید به همراه انسان اجتماعی بررسی شود زیرا زبان وسیله ای است که مردم توسط آن با یکدیگر ارتباط برقرار می کنند. پس چطور ممکن است زبان را بدون توجه به بافت و ساختار اجتماعی مورد بررسی قرار داد؟ [۵: ۵]

1- Labov
2- Gumperz
3- Dell Hymes
4- Trudgill
5- Hudson
6- Haliday

تمام جامعه شناسان زبان بر این باورند که فرد نیز مانند جامعه باید در کانون توجه آنها قرار گیرد ، اگر چگونگی عملکرد یک فرد مشخص نشود چگونه می توان به عملکرد مجموعه ای از افراد پی برد ؟ علاوه بر این عامل مهم دیگر در اهمیت فرد در بررسی های جامعه شناسی این میباشد که هیچ دو فردی زبان یکسانی ندارند زیرا هیچ دو فردی تجربه مشترکی ندارند . از طرفی دیگر همانطور که افراد از نظر شغل ، مذهب ، طبقه اجتماعی و جنسیت و ... با هم متفاوتند هر یک رفتار زبانی متفاوتی را نیز از خود نشان می دهند . به اعتقاد هادسن در مطالعات زبانی باید جامعه را از درون مورد بررسی قرار داد . به اعتقاد وی از آنجایی که گفتار دارای نقش اجتماعی است هم وسیله ای است برای برقراری ارتباط و هم راهی است برای تعیین هویت گروه های اجتماعی ، پس هر گونه مطالعه ای پیرامون گفتار بدون در نظر گرفتن ارتباط آن با جامعه بی ارزش می باشد . [۲۰ : ۱۲-۳]

فردینان دوسوسور^۱ (۱۹۱۳ - ۱۸۵۷) زبان شناس سوئیسی معتقد است که زبان می تواند بطور همزمان از یک سو ساختاری از اعمال ذهنی افرادی باشد که آن را بکار می برند و از سوی دیگر ساختاری از مراحل ارتباطی است که به وسیله آن یک جامعه زبانی هویت فرهنگی خود را بدست می آورد . بنابراین زبان ریشه در جامعه دارد و به روابط اجتماعی بستگی دارد . پس وی تاکید دارد که زبان هیچگاه در یک فرد به تنهایی کامل نیست بلکه در یک جامعه بطور کامل وجود دارد . [۵ : ۳]

در نظریه " سایپر . وورف^۲ " اینطور ذکر شده است که زبان بومی هر فرد ، سلسله مقولاتی را بوجود می آورد که در حکم شبکه ای که وی از طریق آن جهان را ادراک می کند ، عمل می نماید و محدودیتی بر شیوه ای که وی پدیده های گوناگون را مقوله بندی و تصور می کند ، اعمال می نماید . زبان می تواند با تاثیر بر جهان بینی کسانی که بدان تکلم می نمایند حتی کنترل این جهان بینی روی جامعه اثر بگذارد . اما ما شاهد تاثیر جامعه روی زبان و شیوه بازتاب محیط پیرامون روی زبان هستیم.

اولا نمونه های متعددی از بازتاب محیط طبیعی زیست جامعه روی زبان و معمولا روی ساختار واژگان آن در دست می باشد . مثلا در حالی که زبان انگلیسی یک یا دو واژه برای برف دارد ، زبان اسکیمویی دارای چندین واژه

1- Ferdinand de Saussure
2- Sapir – Whorf